

ОСНОВИ ІНСТИТУТУ КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНУ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ. СПОСОБИ ЇЇ ВІДШКОДУВАННЯ

ЧОРНОБАЙ Євгеній Анатолійович - помічник судді, Апеляційний суд Полтавської області

С принятием нового уголовного процессуального кодекса Украины (далее - УПК), было введено ряд нововведений, которые не были предусмотрены его предшественниками, а именно уголовными процессуальными кодексами 1927 и 1960 годов. Но в данной статье предлагается более детально рассмотреть институт возмещения (компенсации) вреда, причиненного уголовным правонарушением. Необходимо отметить, что этот институт не является новеллой для уголовного процессуального законодательства, но он потерпел многим изменениям.

Предлагается рассмотреть способы возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением. Законодатель расширил их, введя два новых. Новеллой для нового УПК стало и введение института правовых сделок, а именно сделки о примирении между потерпевшими и подозреваемыми или обвиняемыми.

Однако, все эти новшества не являются только позитивом, они имеют в себе и резервы для их усовершенствования. Именно все эти аспекты данного института я предлагаю рассмотреть в данной статье.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, інститут, компенсація шкоди, теоретичне обґрунтування, нововведення, способи відшкодування, примирення, заподіювач шкоди, добровільне відшкодування, реституція, цивільний позов.

Актуальність статті

Сьогодні статистика говорить, що з кожним роком в Україні збільшується кількість кримінальних правопорушень. Разом

із цим росте чисельність осіб, права та інтереси яких були порушені. Тому інститут відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної кримінальним деліктом, є досить актуальним на сьогоднішній день. Це, перш за все, полягає у тому, що він є механізмом реалізації прав та законних інтересів осіб, він реалізує положення Основного Закону України та забезпечує впевненість громадян у завтрашньому дні. Він дає змогу розуміти, на яку компенсацію може розраховувати особа, на її розмір та чи можлива вона, якщо, наприклад, особа, що вчинила злочин, невідома.

Отже, новий КПК України вдосконалив даний інститут та направив для справедливого врегулювання відносин, що виникли внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Мета статті

Донести до громадськості поняття інституту відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розглянути нововведення КПК України 2012 року з цього питання, а також зазначити недоліки, які необхідно усунути у майбутньому.

Наукові розробки

Аналіз законодавчих актів, якими регламентується право особи на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої злочинцем, дає підстави для висновку про те, що закріплений у новому КПК інститут

відшкодування шкоди не є новелою на міжнародному рівні. Не є він новелою і на національному рівні, оскільки був закріплений у КПК 1927 та КПК України 1960 років. Його вивченням займалася велика кількість науковців і в радянський період (С. Альперт, П. Гурєєв, В. Даєв, В. Нор), і в період сучасності (О. Крикунов, Б. Ващук, м. Гошовський, М. Сіроткіна, М. Строгович та інші).

Виклад загального матеріалу

Прийняття нового кримінального процесуального кодексу України відкрило нову сторінку в історії, новий етап у розвитку кримінальної процесуальної науки, поставило нові складні завдання перед науковцями та практиками. Ці складності полягають у необхідності усвідомлення та вивчення нововведень, їх теоретичного обґрунтування, виявлення прогалин та колізій у нормативній базі кримінальних процесуальних правовідносин та пошуках шляхів їх усунення.

Немає сумніву і в тому, що прийняття нового КПК стало поштовхом для розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, головним обов'язком якої є утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Пріоритет охорони і захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження покладені в основу нового КПК України.

Одним із перших документів, в якому вперше зверталася увага на жертви злочинів була Конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, підписана членами Європейської Ради 24 листопада 1983 року. У статті 2 Конвенції закріплена необхідність відповідальності держави за шкоду, заподіяну особі в результаті вчинення щодо неї навмисних насильницьких злочинів.

Пізніше, 29 листопада 1985 року, Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, в якій говориться, що до жертв злочину треба ставитися із співчуттям і по-

важати їх гідність, вони мають право на якнайскорішу компенсацію за заподіяну їм шкоду відповідно до національного законодавства. Одним із найважливіших прав, які передбачені у Декларації, є право на відшкодування шкоди шляхом реституції.

Останнім часом користується науковим інтересом рішення XI Конгресу Міжнародної Асоціації кримінального права (МАКП), де було вперше сформульовано вихідні положення і принципи відшкодування шкоди потерпілих від кримінальних правопорушень.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права визначено, що кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію [7].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування [5].

У статті 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання передбачено обов'язок держави забезпечити у правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й право на справедливу й адекватну компенсацію [6].

На даний момент, інститут відшкодування шкоди знайшов своє відображення у розділі 9 КПК України, а саме у статтях 127-130.

Норми, що містяться у новому КПК України, зберегли у своїй основі попередній механізм відшкодування (компенсації) заподіяної потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди. Але не лише зберегли, а й удосконалили його, розширивши. Змін зазнали способи відшкодування, види (характер) шкоди, що підлягає компенсації, характер суспільно небезпечних діянь, якими заподіюється шкода.

Тепер пропоную розглянути детальніше нововведення, що стосуються способів відшкодування. Законодавець істотно розширив їх, ввівши два нових – відшкодування потерпілому за рахунок Держбюджету України у випадку та в порядку, передба-

чених законом та добровільне відшкодування заподіяної шкоди підозрюваним чи обвинуваченим. Таким чином, новий КПК передбачає чотири способи відшкодування потерпілому заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, а саме: 1) добровільне відшкодування (усунення) завданої шкоди потерпілим чи обвинуваченим; 2) застосування кримінальної процесуальної реституції – повернення потерпілому майна (цінностей, майна, грошей), яке було об'єктом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння; 3) пред'явлення цивільного позову про відшкодування шкоди; 4) компенсація потерпілому завданої майнової шкоди за рахунок Державного бюджету України [8].

Добровільне відшкодування шкоди реалізується лише винною особою і лише шляхом її дієвого каяття (ст. 45 КК України), примирення сторін, а саме потерпілого з обвинуваченим, а також у випадках, передбачених нормами Особливої частини КК України, у яких підставою звільнення винного від кримінальної відповідальності є добровільне відшкодування шкоди. Слід зазначити, що цей спосіб хоч і має закріплення, та все ж носить декларативний характер. Це проявляється у тому, що хоч він і проголошений, та ні в процесуальному, ні в матеріальному законі не передбачено механізм його реалізації [11].

Часто дії слідчих та прокурорів можуть сприяти добровільному відшкодуванню шкоди. Це може мати місце, коли особи, які ведуть кримінальне провадження на стадії досудового розслідування, після вручення підозрюваному письмового повідомлення про підозру роз'яснюють останньому, що добровільне відшкодування збитку, усунення негативних наслідків, шкоди є обставиною, яка пом'якшує покарання; часткове відшкодування враховується як обставина, що позитивно характеризує особу обвинуваченого; якщо ж було вчинено правопорушення невеликої тяжкості вперше і його дійове каяття виражається у повному відшкодуванні завданих збитків або усунення негативних наслідків, то це є підставою для звільнення його судом від кримінальної відповідальності [1].

Існує й інший вид добровільного відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Він передбачений ч. 1 ст. 127 КПК, згідно з якою підозрюваний чи обвинувачений, а також за його згодою інша фізична чи юридична особа мають право відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді чи державі на будь-якій стадії провадження.

Слід зазначити, що добровільне відшкодування шкоди може здійснюватися різними способами, такими як: 1) виплатою грошового еквівалента заподіяних збитків і компенсація ним моральної шкоди; 2) натуральним способом, тобто передачею, віддачею цінних паперів, майна, речей, ремонтом речей тощо, але за умови, що на це надасть згоду потерпілий.

Якщо має місце відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, то повинні бути і відповідні документи, які засвідчують відшкодування (заяви, квитанції, розписки потерпілих тощо).

Відшкодування шкоди має певну схожість із інститутом правових угод. Суть його полягає у наступному: якщо було вчинено кримінальний проступок невеликої, середньої тяжкості (можливо, і тяжкого злочину, але за умови, що шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам), то між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена мирова угода. У ній в обов'язковому порядку повинні зазначатися: розмір шкоди, завданої правопорушенням, строк відшкодування [4,10].

Угода про примирення може укладатися не лише між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, а й між потерпілим та іншими фізичними чи юридичними особами, але за умови, що на це є згода заподіювача шкоди. Проте існують вимоги до юридичної особи, яка має намір здійснювати добровільне відшкодування шкоди. Вона обов'язково повинна бути суб'єктом приватного права. Юридичні особи публічного права таких прав не мають.

Щодо відшкодування шкоди потерпілому заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок Державного бюджету України, то, як уже говорилося,

це є новелою для кримінального процесуального права України. І своєї реальної реалізації ще не має. Проте слід звернути увагу на практику багатьох країн світу, в яких на законодавчому рівні закріплено право постраждалої особи на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок держави. До таких країн можна віднести: Австрію, Австралію, Великобританію, Іспанію, Канаду, Нідерланди, США, Японію, Чехію та інші, де передбачено виплату компенсації зі спеціальних державних або суспільних фондів [2].

Згідно із Порядком відшкодування збитків жертвам злочинів у французькому праві особа має право звернутися з клопотанням до Комісії відшкодування збитків жертвам злочинів. Таке відшкодування охоплює всі збитки, спричинені злочином. Відшкодування здійснюється навіть у тих випадках, якщо: 1) не відкрито кримінального провадження; 2) особа, яка скоїла злочин, невідома.

Тому законодавець, ввівши цю норму в українське законодавство, посилив роль держави в надійному захисті жертв злочинів, відшкодуванні заподіяної шкоди, що забезпечує розвиток України як демократичної та такої, що в силах захистити своїх громадян. Проте не слід забувати, що ця норма поки що залишається без реалізації. Було підготовлено і подано до Верховної Ради України (далі – ВРУ) декілька законопроектів про умови та порядок відшкодування шкоди. Одним із них був поданий до ВРУ 25 жовтня 2004 року, на першому читанні був прийнятий. Після внесення змін та доповнень до нього він був зареєстрований за № 0907 [3], проте Постановою ВРУ від 19 квітня 2007 року був відхилений і знятий з розгляду. Причиною такого рішення слугувало тяжке економічне становище України.

Ще одним способом відшкодування шкоди є кримінально-правова реституція – повернення потерпілим вилучених у них результатів вчинення правопорушення речей, цінностей, тощо, що, як правило, визначаються у провадженні речовими доказами. У главі 9 КПК України цей спосіб відшкодування шкоди, за-

вданої кримінальним правопорушенням, не йдеться, проте його реалізація здійснюється на підставі п.5 ч.9 ст. 100 та ч.4 ст.374 КПК України. Тому було б доречно відбити даний спосіб відшкодування шкоди законодавцеві у ст.127 КПК України, яка містить способи компенсації шкоди потерпілим.

Одним із найбільш чітко виписаних способом є пред'явлення цивільного позову про відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. Цей інститут не є новелою, проте до нього були внесені певні корективи із прийняттям нового КПК. Розширення полягає в тому, що цивільний позов пред'являється не лише у справах про кримінальні правопорушення, а у провадженні про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Також відшкодування здійснюється не лише майнової шкоди, а й компенсації моральної шкоди, заподіяної потерпілому.

Із прийняттям нового КПК змінили і строки пред'явлення цивільного позову. За КПК 1960 року його можна було пред'явити впродовж всього провадження, то за КПК 2012 року цивільний позов може бути пред'явлений лише під час досудового розслідування та під час підготовчого провадження.

Висновок

Отже, враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що із прийняттям нового КПК України значно покращився та удосконалився інститут відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Одним із головних надбань є введення такого способу відшкодування як відшкодування за рахунок Державного бюджету. Ця норма є дуже важливою та необхідною у процесі реалізації прав та інтересів осіб. Вона забезпечує впевненість громадян у захисті з боку держави, реалізує положення, прописані в Основному Законі країни. Проте ця норма не має реальної реалізації. Це говорить про те, що хоч і був удосконалений механізм захисту, порушених деліктом прав осіб, проте існують резерви для його вдосконалення.

АНОТАЦІЯ

Із прийняттям нового кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) було започатковано ряд нововведень, які не були передбачені його попередниками, а саме кримінальними процесуальними кодексами 1927 та 1960 років. Але в даній статті пропонується більш детально розглянути інститут відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Слід зазначити, що цей інститут не є новелою для кримінального процесуального законодавства, проте він зазнав чималих змін.

Пропонуються способи відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Законодавець розширив їх, ввівши два нових. Новелою для нового КПК стало і введення інституту правових угод, а саме угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Проте всі ці нововведення не є лише позитивом, вони містять у собі і резерви для вдосконалення. Саме всі ці аспекти даного інституту я пропоную розглянути в даній статті.

SUMMARY

With the acceptance of new criminal judicial code of Ukraine (farther is JCU), the row of innovations that were not envisaged by his predecessors was entered, and nominal criminal judicial codes 1927 and 1960. But in this article it is suggested more in detail to consider an institute compensation (indemnifications) of the harm caused by criminal offence. It is necessary to mark that this institute is not a short story for a criminal judicial statute, but he suffered to many changes.

At first I suggest to examine the methods of compensation of the harm caused by criminal offence. A legislator extended them, entering two new. Introduction of institute of legal transactions became a short story for new JCU, namely transactions about reconciliation between victims and suspected or accused.

At first I suggest to examine the methods of compensation of the harm caused by criminal offence. A legislator extended them, entering two new. Introduction of institute of legal transactions became a short story for new УПК, namely transactions about reconciliation between victims and suspected or accused.

Література

1. Андреев Р. Про відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому та арешт майна у кримінальних провадженнях, розслідування слідчими органів безпеки та органів внутрішній справ // вісник прокуратури, – 2013. – №6 (144). – С.59 – 62.
2. Давиденко С. проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві України // Питання боротьби зі злочинністю. -2011.- вип.22 – -С. 138-148.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
4. Кобернюк В. Закриття кримінального провадження зі звільненням винного від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим // Вісник прокуратури. – 2013. – №8(146). – С.108-114.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Урядовий кур'єр. – 2010. – №215.
6. Конвенція проти катувань та інших

жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 [Електронний ресурс]. – режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua.

8. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: злобутки і резерви для вдосконалення // Право України. – 2013. – №11. – С.32- 41.

9. Остапенко С.І. До питання забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочином, у кримінальному процесі // Судова апеляція. – 2007. – №3(8). – С. 37-42.

10. Савін М. Угоди про визнання винуватості та про примирення за новим КПК України // вісник прокуратури. – 2013. – №7 (145). – с.76-86.

11. Фаринник В. відшкодування шкоди у кримінальному провадженні // Юридичний Вісник України. – 2012. – №33(894). – с.4.